

Ο ιστορικός υλισμός στη διερεύνηση της αναγκαιότητας της κοινωνικής χειραφέτησης

Το άρθρο πραγματεύεται τη συγκρότηση του ιστορικού υλισμού ως νέου τύπου επιστήμης, που διερευνά τους νόμους του κοινωνικού γίγνεσθαι. Στη συνέχεια επικεντρώνεται στη διερεύνηση της κοινωνικής αναγκαιότητας με διττή έννοια: ως αναγκαίου όρου εξέλιξης και ως αναπόφευκτης εξέλιξης. Εξετάζεται η διαλεκτική σχέση αναγκαιότητας-τυχαίου, αναγκαιότητας-ελεύθερης βούλησης, νόμου-τάσης-φυσικοϊστορικού νόμου, στατικής και δυναμικής εξέλιξης.

Με την εμπειρική-ιστορική επιβεβαίωση της ανόδου από κατώτερους σε ανώτερους σχηματισμούς, η δυνατότητα εγκαθίδρυσης του κομμουνισμού αναδεικνύεται θεμελιωδώς απ' τον ιστορικό υλισμό, όχι όμως με τη βεβαιότητα φυσικής επιστήμης. Η ανάπτυξη του ιστορικού υλισμού σε συνάρτηση με την άνοδο της ταξικής πάλης ενδέχεται να δώσει αδιαμφισβήτητη απάντηση.

γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ*

1. Ιστορικός θετικισμός

Η θεμελίωση της ιστορίας ως επιστήμης επιχειρείται απ' τον αστικό ιστορικό θετικισμό στη βάση της εξακρίβωσης των γεγονότων (Carr, 2015). Ο δημιουργός του

θετικισμού, ο Αύγουστος Κοντ (Auguste Comte), θεωρούσε εκτός του πεδίου της επιστήμης, ως «μεταφυσική», την αξίωση αποκάλυψης των γενικών αιτιών και χαρακτηριστικών της εξέλιξης στη φύση και την κοινωνία. Κατά την αντίληψή του, η επιστήμη δεν αιτιολογεί, αλλά καταγράφει και περιγράφει τα φαινόμενα, απαντά στο ερώτημα «πώς» και όχι στο

ερώτημα «γιατί». Η συνεπής εφαρμογή αυτής της μεθόδου ταυτίζει την κοινωνική και ιστορική έρευνα με τη σείρα «γεγονοτολογία» και «φαινομενολογία». Η έρευνα του «πώς» πιθανόν οδηγεί σε ορισμένη αιτιολογία ενός ιστορικού γεγονότος (αιτία και έκβαση μιας μάχης) ή μιας ομοειδούς τάξης γεγονότων (αιτίες και έκβαση πολέμου). Αιτιολογία παράγεται και απ' τη σύνθεση διαφορετικών πεδίων επιστημονικής γνώσης, θέση θεμιτή για το θετικισμό και τάσεις της σύγχρονης επιστημολογίας· παραδείγματος χάρη, ερμηνεία της έκβασης μάχης ή πολέμου βάσει του ψυχολογικού προσδιορισμού της προσωπικότητας των πρωταγωνιστών ή της έρευνας των οικονομικών όρων της σύγκρουσης, αλλά και με αξιοποίηση συναφών προς την ιστορία επιστημών, όπως η αρχαιολογία, η επιγραφολογία, η νομισματολογία κ.ά. Αυτή η ερμηνεία περιοριζόμενη στο πλαίσιο του γεγονότος φαίνεται αυστηρώς επιστημονική· παρά την έδρασή της όμως διαπιστωμένα γεγονότα, παραμένει αμφισβητούμενη λόγω πιθανής παρερμηνείας, λόγω σφάλματος ή στρέβλωσης.

Ο εμπειρικός ιστορισμός δεν αποφεύγει επομένως τον ιστορικό υποκειμενισμό. Κυρίως όμως, αναπόδραστα, χαρακτηρίζεται από περιορισμένη αιτιολόγηση του γεγονότος, αδυναμία ιστορικής πρόβλεψης για παρόμοια τάξης γεγονότα σε όμοιες συνθήκες και καθοδήγηση της δράσης για αλλαγή.

Ο θετικισμός (όπως και ο αντικειμενικός και υποκειμενικός ιδεαλισμός), στην κοινωνική και ιστορική έρευνα, φέρει το στίγμα της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας, που αντανάκλα τα αστικά συμφέροντα και για την υπεράσπισή τους ταυτόχρονα διαστρέφει (αντιστρέφει) συνειδητά ή αυθόρμητα την αντικειμενική πραγματικότητα. Ο θετικισμός μένει εγκλωβισμένος στο εμπειρικό συγκεκριμένο χωρίς ανάβαση στο αφηρημένο θεωρητικό και απ' αυτό στο συγκεκριμένο θεωρητικό για τη νοητική αναπαραγωγή του γνωστικού αντικειμένου ως «συγκεκριμένης πλέον ολότητας προσδιορισμών» (Μαρξ). Ο ιδεαλισμός εγκλω-

βίζεται σε αυθαίρετες εν πολλοίς (αν και με εσωτερική λογική συνοχή) ιδέες, αφού δεν προϋποτίθεται η αντανάκλαση επ' αυτών της συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας και η βάση αυτής της σύνθεσης συγκεκριμένη νοητική αναπαραγωγή αυτής της πραγματικότητας.

Η αστική θεωρία, θετικιστική και ιδεαλιστική, δεν παρέχει εκέγγυα αντικειμενικής και ολικής ερμηνείας των γεγονότων, αλλά και των δομών και λειτουργιών της κοινωνίας. Άρα από αυτή την ποιότητα ερμηνείας, χωρίς την επιστημονική γνώση της κοινωνίας, η αλλαγή της κοινωνίας είναι ανέφικτη.

2. Ταξικοί και γνωστικοί όροι για τη συγκρότηση του ιστορικού υλισμού

«Οι φιλόσοφοι έχουν απλώς εξηγήσει με διάφορους τρόπους τον κόσμο, αυτό που έχει σημασία είναι να τον αλλάξουμε» (Μαρξ).

Αυτή η απόφαση του Μαρξ (Marx), αν απολυτοποιηθεί, δύναται να θεωρηθεί ως παραδοχή ορθών ερμηνειών, που δεν συνδέονται όμως με την αλλαγή του κόσμου. Με ακριβέστερα διατυπωμένη έννοια, στις προκομμουνιστικές κοινωνίες υπάρχει σχέση φιλοσοφίας και κοινωνικής αλλαγής, στα επιμέρους επίπεδά της, αλλά και στη μετάβαση από τον έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό στον άλλο (παραδείγμα ο Γαλλικός Διαφωτισμός). Η επίδραση όμως της φιλοσοφίας στην κοινωνική αλλαγή είναι περιορισμένη, γιατί η μετεξέλιξη των εκμεταλλευτικών σχηματισμών συντελείται κατά βάση αυθόρμητα, χωρίς ανάγκη ολοκληρωμένης γνώσης των ιστορικών νόμων, αφού η μετάβαση πραγματοποιείται στους κόλπους του υπάρχοντος σχηματισμού, με μετριασμένη ταξική πάλη χωρίς επαναστατική ανατροπή, με ορισμένες εξαιρέσεις στο πέρασμα απ' τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Συνακόλουθα, ο καθορισμός της φιλοσοφίας και της ιστορίας σε τελευταία ανάλυση από τέτοιου είδους οικονομική βάση, σε συνάρτηση με το ιστορικό επίπεδο

της κοινωνικής γνώσης, δεν ευνοεί τη συγκρότηση αυστηρά επιστημονικής θεωρίας της ιστορίας, παρά τις σημαντικές κατά καιρούς θεωρητικές επιτεύξεις (Θουκυδίδης, Βίκο [Vico], Χέρντερ [Herder], Χέγκελ [Hegel] κ.ά).

Στην αστική κοινωνία αστοί φιλόσοφοι ανέπτυξαν την υλιστική αντίληψη, αδυνατώντας να εφαρμόσουν συστηματικά τις αρχές του υλισμού στην ερμηνεία της κοινωνίας, αν και υπήρξαν θεωρητικές ανακαλύψεις, όπως η ύπαρξη και η πάλη των τάξεων, που ο Μαρξ αναγνωρίζει στους αστούς ιστορικούς. Ο Κ. Μαρξ και ο Φ. Ένγκελς (F. Engels) αξιοποιώντας τις πνευματικές κατακτήσεις και την ανάγκη συνειδητής ανατροπής της εκμεταλλευτικής κοινωνίας θεμελίωσαν την επιστημονική αντίληψη της κοινωνίας ενώνοντας την υλιστική διαλεκτική αντίληψη με την ανθρώπινη πρακτική (παραγωγή, ταξική πάλη, επιστημονική πρακτική). Μ' αυτό τον τρόπο, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης, κατέστη δυνατή η επιστημονική ερμηνεία της κοινωνίας, των νόμων συγκρότησης, λειτουργίας και εξέλιξής της, άρα και οι όροι αντικατάστασης της εκμεταλλευτικής καπιταλιστικής κοινωνίας απ' τη μη εκμεταλλευτική κομμουνιστική κοινωνία.

Στον καπιταλισμό η συγκρότηση και εξέλιξη της υλιστικής ιστορικής επιστήμης επιτρέπει και απαιτεί την αποφασιστική συμβολή της στην ερμηνεία της καπιταλιστικής κοινωνίας και στην επαναστατική ανατροπή της. Η επιστημονική κατανόηση της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι αναγκαίος όρος για την ανατροπή της, αλλά όχι επαρκής, γιατί γι' αυτήν (καυτό που έχει σημασία είναι ν' αλλάξουμε τον κόσμο») προφανώς απαιτείται η δημιουργία των απαιτούμενων αντικειμενικών όρων, της ταξικής πάλης, της αναγωγής της εργατικής τάξης σε τάξη δι' αυτήν, της κομμουνιστικής πρωτοπορίας της, των κοινωνικοπολιτικών συμμαχιών, με κορύφωση την επαναστατική ανατροπή και τη συντριβή του αστικού κράτους. Για πρώτη φορά στην ιστορία η μετάβαση σ' ένα κοινωνικό σύστημα δεν επιβάλλεται «με αυ-

αυτοίδη τρόπο, με τη μορφή εξωτερικής αναγκαιότητας» (Ένγκελς). Ωστόσο, ο ταξικός χαρακτήρας της καπιταλιστικής κοινωνίας, λόγω της ταξικής πάλης, σ' ένα βαθμό μόνον επιτρέπει τη δημιουργία των γνωστικών και επαναστατικών προϋποθέσεων για την ανατροπή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αλλά και στη μεταβατική προς τον κομμουνισμό κοινωνία, επειδή η ταξική πάλη συνεχίζεται, και ενδεχομένως οξύνεται, η γνώση και κυρίως η κατάκτηση των όρων για τον κομμουνισμό δεν είναι εξαρχής ολοκληρωμένη ούτε γραμμική. Μόνο στην ανώτερη φάση του κομμουνισμού θα επιτευχθεί η ολοκληρωμένη εξασφάλιση των όρων για την κομμουνιστική κοινωνία: η επιστημονική επάρκεια, η υλική αφθονία, η κατάργηση του νόμου της αξίας στη διανομή, η ολοκληρωτική κυριαρχία του κομμουνιστικού τρόπου παραγωγής, η κατάργηση των τάξεων και ο μαρasmus του κράτους.

3. Ο ιστορικός υλισμός ως νέου τύπου επιστήμη

Ο Μαρξ δημιουργεί τον ιστορικό υλισμό ως μια νέου τύπου επιστήμη, η οποία συγκεράζει την «αγγλογαλλική» επιστήμη, που τηρεί τους όρους της αυστηρής εμπειρικής απόδειξης, και τη «γερμανική» επιστήμη, που είναι αδιαχώριστη ακόμη απ' τη φιλοσοφία (Μπενσαϊντ, 2013). Στον Μαρξ εξαρχής υπάρχει μια διπλή έννοια επιστήμης: μια έννοια θετικής επιστήμης («αγγλογαλλική»), ανταποκρινόμενη στην κυρίαρχη εικόνα του επιστημονικού λόγου, και μια έννοια Wissenschaft («γερμανικής») επιστήμης, που δεν παραιτείται απ' τη φιλοσοφία, απ' τη γνώση της ουσίας των πραγμάτων. Ο Μαρξ, κυρίως με τη χεγκελιανή κληρονομιά, επιχειρεί να προσεγγίσει την ολότητα και την ουσία των πραγμάτων, ενώ με την αγγλογαλλική θετική επιστήμη προσεγγίζει το συγκεκριμένο και το επιμέρους. Δεν αντιπαραθέτει το όλο και το μερικό, αλλά τα συνθέτει. Το θέμα δεν είναι η παραίτηση απ' την ολότητα για να εξασφαλιστεί η γνώση του

επιμέρους, αλλά η αναζήτηση της ολό-
τητας στο επιμέρους. Με τη διαλεκτική
σύνθεση του Μαρξ αίρεται ο διαχωρι-
σμός της θεωρησιακής φιλοσοφίας, που
«στοχάζεται χωρίς απόδειξη», και των
επιστημών της εμπειρικής απόδειξης.
Άγωνα αποδείχτηκε η επιστημονιστική
(θετικιστική) ανάγνωση του Μαρξ στη
δεκαετία του 1960, ιδίως απ' τον Αλτου-
σέρ (Althusser) (Αλτουσέρ, 1978), με τη
μηχανιστική μεταφορά της επιστημολο-
γικής τομής του Μπασελάρ (Bachelard)
για το διαχωρισμό του «νεανικού απ'
τον ώριμο» Μαρξ. Ο αποκλεισμός του
υποκειμένου με τη σχετική αυτοτέλειά
του απ' τις οικονομικές δομές και του
φетиχισμού ως φαινομενικότητας απ'
την ουσία των παραγωγικών σχέσεων
αποκλείει την ολοκληρωμένη γνώση της
επανάστασης ως συνδυασμού αντικει-
μενικών όρων και ανθρώπινης επιλογής
και του κεφαλαίου ως ενότητας φαινο-
μενικότητας (φетиχισμός) και ουσίας
(καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις).

Συστατικές αρχές, θεωρητικές και
μεθοδολογικές, του ιστορικού υλισμού
αποτελούν η υλιστική διαλεκτική ως
συνένωση του προμαρξιστικού υλισμού
και της χεγκελιανής διαλεκτικής και ο
καθορισμός του κοινωνικού είναι απ'
την οικονομία, σε τελευταία ανάλυση. Η
σύνδεση της υλιστικής διαλεκτικής με τα
καθοριστικά φαινόμενα του κοινωνικού
είναι –παραγωγή, βάση-εποικοδόμημα,
ταξική πάλη, κράτος, κοινωνική συνείδη-
ση– είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία
του ιστορικού υλισμού. Η ένωση άλλαξε
και τα συστατικά της διαλεκτικής, ώστε
να προκύψει νεωτερικό αποτέλεσμα.
Στον Χέγκελ η διαλεκτική είναι ιδεαλι-
στική. Νοείται ως αυτοεξέλιξη της ιδέ-
ας, αλλά ταυτόχρονα και ως γνωστική
μέθοδος και τρόπος σκέψης, άρα είναι
και γνώση ταυτίζονται. Η υλιστική διαλε-
κτική προκύπτει από την απόσπαση της
διαλεκτικής απ' το ιδεαλιστικό σύστημα
του Χέγκελ, που αντικαθίσταται απ' τον
φυσικό κόσμο και την κοινωνία. Οι νόμοι
της διαλεκτικής δεν προκύπτουν απ' την
ιδέα, αλλά απ' την αντικειμενική (φυσι-
κή και κοινωνική) πραγματικότητα. Στην
υλιστική διαλεκτική, ιδέα και είναι δεν

ταυτίζονται. Οι νόμοι της διαλεκτικής
κίνησης ενυπάρχουν στον υλικό κόσμο
και δεν μεταφέρονται σ' αυτόν με τη
σκέψη ή τη δράση του ατόμου. Η δια-
λεκτική έχει αντικειμενικό, υλικό χαρα-
κτήρα. Η υποκειμενική διαλεκτική είναι
η διαλεκτική της σκέψης, η γνώση και
η συνειδητή εφαρμογή των νόμων της
διαλεκτικής υλικότητας στην πρόσληψη
γνώσεων και στην πρακτική δράση για
την αλλαγή του κόσμου.

4. Ο ιστορικός υλισμός επιστήμη της πάλης των τάξεων

Ο ιστορικός υλισμός ως νέα επιστήμη
συγκροτείται απ' την υλιστική διαλεκτι-
κή στην εφαρμογή της στην πολιτική
οικονομία, την κοινωνιολογία, την ιστο-
ρία, ως γνωστικό αποτέλεσμα αυτής της
εφαρμογής. Θεμελιώδες αποτέλεσμα
της ενότητας και αντίθεσης παραγωγι-
κών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσε-
ων, που καθορίζουν, σε τελευταία ανά-
λυση, τα κοινωνικά φαινόμενα. Απ' τη
σχέση τους με τα μέσα παραγωγής δια-
μορφώνονται οι τάξεις, που η μια μπορεί

να ιδιοποιείται την εργασία της άλλης. Κάθε κοινωνικός σχηματισμός συγκροτείται από ανταγωνιστικές τάξεις, που τα συμφέροντά τους είναι ασυμφιλίωτα. Η ενότητα και η πάλη των βασικών ιδίως ανταγωνιστικών τάξεων διαπερνούν σε όλα τα επίπεδα την κοινωνία (οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό [Μπαλτάς & Φουρτούνης, 1994]). Καθορίζουν τη συγκρότηση, τη λειτουργία, την εξέλιξη ενός κοινωνικού σχηματισμού, δηλαδή την ιστορία. Όπως έχει λεχθεί απ' τον Μαρξ, η ιστορία είναι ιστορία της πάλης των τάξεων. Εγείρονται δύο ζητήματα που αφορούν συνολικά τις θεμελιώδεις έννοιες-νόμους του ιστορικού υλισμού λόγω της ετερογένειας των βασικών συστατικών τους.

Πρώτον: Η αντίφαση της διαλεκτικής φιλοσοφικής βάσης που ενσωματώνει ο ιστορικός υλισμός και η αξίωσή του για αυστηρά επιστημονική γνώση των κοινωνικών σχηματισμών. Στην πραγματικότητα, η αντίφαση εγείρεται απ' τη γνωστή αντιπαράθεση ενατενιστικής φιλοσοφίας και θετικιστικής επιστήμης και τον απόλυτο διαχωρισμό των πεδίων τους: Στη φιλοσοφία παραχωρείται ένας αχανής τομέας στοχασμού χωρίς

εμπειρική απόδειξη, ενώ η επιστήμη ιδιοποιείται την αποκλειστικότητα της αντικειμενικής, εμπειρικά επαληθευμένης γνώσης. Η άποψη αυτή διαχωρίζει σχηματικά φιλοσοφία και επιστήμη και υποτιμά, αφενός, επιστημονικές κατακτήσεις της φιλοσοφίας απ' την εποχή των Ιώνων, διά των οποίων διαχρονικά η φιλοσοφία τροφοδοτεί την επιστήμη και, αφετέρου, υποτιμά τη σχετικότητα της θετικιστικού τύπου επιστήμης, στο κοινωνικό οπωσδήποτε πεδίο, που δεν υπερβαίνει τη φαινομενικότητα. Εν πάση περιπτώσει, η υλιστική διαλεκτική ως φιλοσοφική βάση του ιστορικού υλισμού είναι καθαρμένη απ' το ιδεαλιστικό σύστημα του χεγκελιανισμού, αντανακλά τους βασικούς νόμους τού είναι, έχει προσαρμοστεί στην κοινωνική πραγματικότητα με αντικείμενο την έρευνα των ειδικών νόμων της, επιβεβαιώνεται απ' την κοινωνική πρακτική (παράδειγμα, η επαλήθευση της αναγκαιότητας της επανάστασης για την ανατροπή του καπιταλισμού). Ως εκ τούτου η υλιστική διαλεκτική αποτελεί επιστημονικού τύπου φιλοσοφία, σε αντιδιαστολή προς την ιδεαλιστική ενατενιστική αστική φιλοσοφία.

Δεύτερη ένταση: Η αξίωση του ιστορικού υλισμού για επιστημονική αντικειμενικότητα αντιφάσκει με τον ταξικό χαρακτήρα της γνώσης και της αλήθειας, όπως την προσεγγίζει ο ιστορικός υλισμός. Κατά την αστική αντίληψη, η επιστημονική έρευνα, για να διασφαλίσει την αντικειμενικότητά της, πρέπει να παραμένει ανεπηρέαστη από κάθε είδους συμφέροντα, συμπεριλαμβανομένων και των ταξικών. Γιατί σ' αυτή την περίπτωση η αλήθεια «σχετικοποιείται» ή και ανατρέπεται προς δικαίωση αυτών ή των άλλων συμφερόντων. Συνάγεται λοιπόν ότι η επιστημονική έρευνα της κοινωνικής πραγματικότητας και ο ταξικός χαρακτήρας της είναι έννοιες ασύμβατες. Άστοχα εγχειρήματα, όπως η απαίτηση ταξικότητας και στην έρευνα των φυσικών επιστημών, η απολυτοποίηση της «καθαρότητας» του προλεταριακού πολιτισμού (Προλεταριοκουλτ) και ο υποβιβασμός του ιστορικού

υλισμού σε θεραπευαίνδα της επίσημης πολιτικής στον «υπαρκτό σοσιαλισμό», ενισχύουν την αμφισβήτηση της επιστημονικής εγκυρότητας του ιστορικού υλισμού – ο οποίος όμως δεν έχει σχέση με τη νοθεία της πραγματικότητας, τα προκατασκευασμένα και εμβόλιμα συμπεράσματα, τη βουλησιαρχία στην επιστημονική έρευνα. Η «κομματικότητα», ο ταξικός χαρακτήρας της έρευνας του ιστορικού υλισμού συμβάλλει στην προσέγγιση της αλήθειας καθορίζοντας τη γενική κατεύθυνση της διαπίστωσης των πραγματικών ταξικών αντιθέσεων, που διαπερνούν τα κοινωνικά φαινόμενα της καπιταλιστικής κοινωνίας και των αντικειμενικά δυνατών τρόπων αντιμετώπισής τους. Το ταξικό συμφέρον και καθήκον του προλεταριάτου συμπίπτει με την αποκάλυψη των ανειρήνευτων αντιθέσεων του καπιταλισμού και την ανάγκη αντικατάστασής του από τον ανώτερο κομμουνιστικό σχηματισμό. Απεναντίας, το συμφέρον της υπεραντιδραστικής πλέον αστικής τάξης συμπίπτει με τη συγκάλυψη των αντιθέσεων, τον αιώνιο δόθεν χαρακτήρα του καπιταλισμού, τη δόθεν σύμπτωση των εκμεταλλευτικών συμφερόντων της αστικής τάξης με τα συμφέροντα των εκμεταλλεζόμενων τάξεων. Η αστική ιδεολογία, το σύστημα αντιλήψεων και αξιών που υπερασπίζονται τον καπιταλισμό, ενώ υποτίθεται ότι είναι κατά της ταξικής ποδηγέτησης των κοινωνικών επιστημών, εξοστρακίζουν τις κυρίαρχες ταξικές αντιθέσεις (στην καλύτερη περίπτωση τις υποβαθμίζουν έντονα) και κηρύσσουν την «προοδευτική» ιδέα και αξία της ταξικής ειρήνης και συνεργασίας υπέρ του «κοινού» συμφέροντος.

Η κατεύθυνση του ταξικού προσδιορισμού των αντιθέσεων που δίδουν την κοινωνία εξυπηρετεί την αντικειμενικότητα της διερεύνησης, υπό τον όρο ότι θα σέβεται την πραγματικότητα, ότι δεν θα υποκαθιστά ή δεν θα στρεβλώνει τα πραγματικά στοιχεία προς διευκόλυνσή της. Σε αντίθεση με την αστική ιδεολογία που ηγεμονεύει κραυγαλέα στρεβλώνοντας την πραγματικότητα στον ολοκληρωτικό καπιταλισμό της

οικονομικής, πολιτικής και ηθικής κρίσης, η εργατική ιδεολογία προβάλλει αξίες και καθήκοντα όχι ιδεοληπτικά και εγωκεντρικά, αλλά ως μετασχηματισμένες μορφές (ηθικές-αξιακές) των νόμων κίνησης και εξέλιξης προς τον κομμουνισμό, που αποτελεί αντικειμενικά τη μοναδική εναλλακτική δυνατότητα υπέρβασης του καπιταλισμού.

Αντίθετα, η αστική κοινωνική φιλοσοφία, ιδίως στην εποχή επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού, δεν συλλαμβάνει την κοινωνία ως δομή οικονομικών και ταξικών σχέσεων, στις οποίες εντάσσονται τα άτομα ανάλογα με τη θέση τους στην κοινωνία, αλλά ως συνονθύλευμα απομονωμένων ατόμων-ροβινσώνων. Αυτή η θεωρία είναι αντανάκλαση του καπιταλιστικού ατομικισμού και της ιδιοτέλειας. Η αστική ιδιοτέλεια γενικεύεται ως φυσική τάση του ατόμου που η ικανοποίησή της εξασφαλίζει αυθόρμητα («αόρατο χέρι») ισορροπία και ευδαιμονία στην κοινωνία.

5. Η υλιστική λύση του βασικού προβλήματος της φιλοσοφίας στην κοινωνία – Φυσικοί και κοινωνικοί νόμοι

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς εγκαινιάζουν μια καινούργια επιστήμη εκεί που βασιλεύουν οι φιλοσοφίες της ιστορίας, εκεί που δεν υπήρχαν παρά φιλοσοφίες της ιστορίας ή εμπειρικές αφηγήσεις των ιστορικών γεγονότων (Χάρνεκερ, 1976). Δημιουργούν τον ιστορικό υλισμό ως μια νέου τύπου ιστορία υλιστικοποιώντας τη διαλεκτική του Χέγκελ και συνθέτοντάς τη με τα αποτελέσματα που προέκυψαν απ' την εφαρμογή της στην έρευνα της κοινωνίας, με τη συνδρομή και της αστικής πολιτικής οικονομίας και του γαλλικού σοσιαλισμού. Πραγματοποιείται έτσι μια κοπερνίκεια ανατροπή στη θεωρία της κοινωνίας. Η αντίληψη ότι οι ιδέες καθορίζουν την οικονομία, την πολιτική, τις ανθρώπινες σχέσεις ανετράπη απ' την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία αντίθετα οι ιδέες και οι θεσμοί καθορίζονται, σε τελευ-

ταία ανάλυση, απ' τις σχέσεις παραγωγής, που αντιστοιχούν σ' ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, και απ' τις ανταγωνιστικές τάξεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια των παραγωγικών σχέσεων. Η ιστορία κατέστη επιστήμη χάρη στην υλιστική λύση του βασικού προβλήματος της φιλοσοφίας στην κοινωνία (σχέση ιδεών, θεσμών και οικονομικής υλικότητας). Η σχέση αυτή προσδιορίζεται ως νομοτελειακή, ανεξάρτητη απ' τη βούληση των ανθρώπων, θέση που από πρώτη άποψη προσδίδει στον ιστορικό υλισμό status φυσικοϊστορικής επιστήμης, που θεωρεί την ιστορική εξέλιξη φυσικοϊστορική, νομοτελειακή διαδικασία («ορειχάλκινοι νόμοι της ιστορίας»).

Ωστόσο, ο ιστορικός υλισμός δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως είδος φυσικής επιστήμης. Απ' τον αντιθετικό χαρακτήρα τους οι νόμοι της διαλεκτικής, όπως η συνάρτηση ουσίας και φαινομένου, περιχομένου και μορφής, νόμου-τάσης και πιθανοτήτων, αναγκαιότητας και τυχαίου, αιτίας και αποτελέσματος κ.ά., αλλά και λόγω της σχετικής ελευθερίας της νόησης, είναι ευάλωτοι σε αμφισβησίες, αυθαιρεσίες, προχειρότητες, δογματισμούς, τυποποιήσεις και διαφορών ειδών και αιτιών λάθη. Επιπλέον, επειδή αντικείμενο του ιστορικού υλισμού είναι η κοινωνία ως οργανικό όλο, και όχι μόνο ή κυρίως οι διάφορες περιοχές της, είναι δύσκολο να συλληφθεί με απόλυτη πιστότητα ο χαρακτήρας της πληθώρας των στοιχείων που δρουν στην ολότητα, των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων και της εξέλιξής τους. Εξάλλου, οι νόμοι της διαλεκτικής δρουν με σχετικά διαφορετικό τρόπο στην κοινωνία απ' ό,τι στη φύση· όπως, παραδείγματος χάρη, ο νόμος της αναγκαιότητας-τυχαίου, αναγκαιότητας-ελευθερίας βούλησης (δεν υπάρχει στη φύση), οι στατιστικοί νόμοι, η οικονομική αιτιότητα, όχι ως μονοσήμαντη αλλά σε τελευταία ανάλυση και αλληλεπιδρώσα με το αποτέλεσμα, η διαφορά στην αντίληψη της κοινωνικής πρακτικής ως κριτηρίου αλήθειας σε αντιδιαστολή με την πειραματική επα-

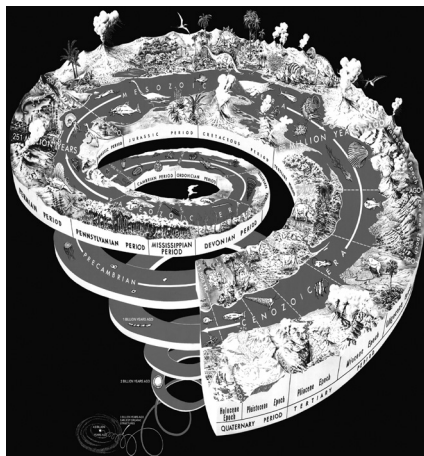
λήθευση των φυσικών επιστημών κ.ο.κ. Τέλος, η σχετική αυτοτέλεια της συνείδησης, παρά τον καθορισμό της απ' το κοινωνικό είναι, δεν διασφαλίζει αυτόματα την πραγματοποίηση μιας αναγκαίας εξέλιξης και προπάντων τη μορφή πραγματοποίησής της.

Ωστόσο, παρά τα προβλήματα, η δημιουργική αξιοποίηση του ιστορικού υλισμού δεν απαιτεί εξοβελισμό της φιλοσοφικής βάσης του και μετάλλαξή του σε «θετική» κοινωνική επιστήμη, που εξετάζει το επιμέρους και το φαίνεσθαι. Η ανάγνωση της κοινωνικής ολότητας δομημένης στις αντιθέσεις της πραγματοποιήθηκε και πραγματοποιείται επαρκέστερα απ' τον ιστορικό υλισμό με αντιθετικές έννοιες (τυχαίο-αναγκαίο) έναντι των ταυτολογικών εννοιών (μόνο αναγκαίο-μόνο τυχαίο) των θετικιστικών επιστημών. Επιπλέον, ο καθορισμός του εποικοδομήματος από την οικονομική βάση δεν αποτελεί απλώς υλιστική αναστροφή της Χεγκελιανής Ιδέας. Δεν καθορίζει μονοσήμαντα, όπως αυτή τα παράγωγά της, το εποικοδόμημα, το οποίο καθοριζόμενο απ' τη βάση αντεπιδρά σ' αυτήν (επικαθορισμός). Ούτε καθορίζεται ως λευκός χάρτης (tabula rasa) απ' την καπιταλιστική βάση, αφού εμπεριέχει στοιχεία προγενέστερα αυτής (όπως οι φεουδαρχικές επιβιώσεις στο αστικό κράτος), αν και, τελικά, καθορίζονται και αυτές απ' τη βάση. Ακόμη, στην υλική κοινωνική ολότητα υπάρχει χώρος για το τυχαίο, ως στοιχείο εξωτερικό και μη παράγωγο της βάσης, με την οποία όμως, τελικά, αλληλεπιδρά.

Ο ιστορικός υλισμός συλλαμβάνοντας την κοινωνία ως υλική ολότητα αντιφατική, με καθοριστική τη βασική αντίφαση αλλά και με αντεπίδραση των καθοριζόμενων, συμπεριλαμβάνει στην ολότητα και το τυχαίο ως στοιχείο της ολότητας και εννοιοδοτεί τη σχέση του μ' αυτή. Μ' αυτό τον τρόπο, γίνεται σαφώς επαρκέστερος στην ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων από τις αστικές κοινωνικές επιστήμες, που προτάσσουν τη φαινομενολογική, τη μερική ή και ατομική, ταυτολογική, ακόμα και την ιδεαλιστική μέθοδο ερμηνείας.

Πρέπει όμως να γίνεται χρήση του ιστορικού υλισμού με σεβασμό της επιστημονικής ιδιαιτερότητάς του, με ενδελεχή και συγκεκριμένη έρευνα του εκάστοτε γνωστικού αντικειμένου, χωρίς δογματική εφαρμογή γενικών αρχών.

Η αντιθετική συγκρότηση του ιστορικού υλισμού (σύνθεση της «γερμανικής» θεωρίας και της «αγγλογαλλικής» εμπειρικής επιστήμης) αντανάκλα τον αντιθετικό χαρακτήρα των τριών βασικών νόμων της διαλεκτικής στην κοινωνικοϊστορική τους διάσταση (ενότητα-πάλη αντιθέτων, μετάπτωση των ποσοτικών μεταβολών σε ποιοτικές και το αντίστροφο, άρνηση της άρνησης), όπως και την αντιθετική σύσταση άλλων νομοτελειών (κατηγοριών όπως η συνάρτηση ουσίας και φαινομένου, αναγκαιότητας και τυχαίου, αιτίας και αποτελέσματος, αφηρημένου και συγκεκριμένου, μορφής και περιεχομένου κ.ά.). Η αντανάκλαση των αντιθετικών αντικειμενικών νόμων της διαλεκτικής στην υποκειμενική διαλεκτική της ιστορικοϋλιστικής επιστήμης (όχι ως ιδεαλιστική, αλλά ως υλιστική «ταύτιση» είναι και σκέψης) δημιουργεί ισχυρή δυνατότητα παραγωγής έγκυρων γνώσεων στην έρευνα της κοινωνικής πραγματικότητας. Ωστόσο, η αντιθετική σύνθεση των νόμων και των κατηγοριών δεν είναι και άμοιρη αντιφάσεων, αμφισχημιών και αμφιλεγόμενων αποτελεσμάτων. Είναι γνωστή η αμφιλογία των ιδρυτών του μαρξισμού για την έννοια του κοινωνικού νόμου. Οι κοινωνικοί νόμοι ορίζονται ως «φυσικοί νόμοι» που διέπουν την κίνηση της κοινωνίας και επιβάλλονται «με σιδερένια αναγκαιότητα». Στον Πρόλογο ωστόσο του *Κεφαλαίου* η μηχανιστική αναγωγή του κοινωνικού νόμου στον φυσικό διορθώνεται (Μαρξ, 1978γ) και αναιρείται απ' τον αντίθετο ορισμό του κοινωνικού νόμου ως «τάσης». Ωστόσο, η έννοια του «φυσικού-ιστορικού νόμου» διατηρείται στην έννοια του «αναπόφευκτου» όχι ως όρου απλώς μιας εξέλιξης (επανάσταση ως αναπόφευκτος όρος ανατροπής του καπιταλισμού), αλλά ως έννοιας της αναπόφευκτης εξέλιξης (αναπόφευκτη η κομμουνιστική κοινωνία). Ακόμη και

στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ, αν και είναι πεπεισμένος για την ανωτερότητα της θεωρίας και της μεθόδου του, δεν την ορίζει ως επιστήμη νέου τύπου αλλά απλώς ως «κριτική της αστικής πολιτικής οικονομίας», γιατί δεν τη θεωρούσε «κανονική επιστήμη» αγγλογαλλικού τύπου που μελετά τους νόμους της φύσης. Γι' αυτό, ταλαντεύεται μεταξύ της αντίθεσης του νόμου-τάσης και του φυσικοϊστορικού νόμου και των αντίστοιχων τύπων επιστήμης.

6. Ασυνείδητη και συνειδητοποιημένη αναγκαιότητα

Η αμφισχημία είναι χαρακτηριστική στην κατηγορία της αναγκαιότητας (κοινωνικού νόμου), που είναι έννοια-κλειδί του ιστορικού υλισμού. Αποτελεί συνάρτηση αιτίας-αποτελέσματος με σχετικά διαφορετικές εκδοχές: α) αυτό που απ' τις συνθήκες προβάλλεται ως αναπόφευκτος όρος εξέλιξης, β) η απ' τις συνθήκες θεωρούμενη αναπόφευκτη εξέλιξη. Αναγκαιότητα στην κοινωνία είναι η εξέλιξη που επιβάλλεται αντικειμενικά απ' την πάλη των αντιθέτων, ιδίως απ' την πάλη των τάξεων. Στον ολοκληρωτικό καπιταλισμό η ακραία όξυνση της αντίθεσης των κοινωνικοποιημένων παραγωγικών δυνάμεων και της εκμεταλλευτικής ιδιοποίησής τους απ' το κεφάλαιο καθιστά αναγκαία την υπέρβαση του καπιταλισμού απ' τον κομμουνιστικό σχι-

ματισμό, που απ' το χαρακτήρα του αίρει αυτή την αντίφαση. Αυτή η αναγκαιότητα όμως δεν επιβάλλεται αυτόματα, κυρίως με τη μορφή αυθόρμητης δύναμης. Αυτό συνέβαινε στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, όπου η απόλυτη υπεροχή της κυρίαρχης τάξης απέκλειε την ανάπτυξη κοινωνικής θεωρίας που θα καθοδηγούσε την ανατρεπτική δράση των κυριαρχούμενων τάξεων. Γι' αυτό, όπως παρατηρούσε ο Ένγκελς, στις κοινωνίες αυτές τα αποτελέσματα της δραστηριότητας των ανθρώπων ήταν συχνά αντίθετα με τις επιθυμίες και τους σκοπούς τους. Η αναγκαιότητα επιβαλλόταν ως αυθόρμητη δύναμη μέσω πλήθους τυχαίων περιστατικών με φορέα όμως τη συνειδητή δραστηριότητα των ανθρώπων. Χαρακτηριστική είναι η αυθόρμητη μετάβαση απ' το δουλοκτητικό σύστημα στη φεουδαρχία. Οι πολυάριθμες και πολυάνθρωπες επαναστάσεις των δούλων δεν οδήγησαν στο καθεστώς ελευθερίας που επιθυμούσαν, αλλά συνέβαλαν (με τη συνέργεια και άλλων παραγόντων) στην υπονόμηση του δουλοκτητικού καθεστώτος και στην αντικατάστασή του απ' τη φεουδαρχία.

Στη Γαλλική Επανάσταση και ιδίως στις Κομμουνιστικές Επαναστάσεις των αρχών του 20ού αιώνα η συνειδητή επαναστατική δράση αποκαθιστά την ενότητά της με τους σκοπούς των επαναστατικών τάξεων. Η κοινωνική αναγκαιότητα εμφανίζεται και επιβάλλεται με τη συνειδητοποιημένη απ' τις επαναστατημένες μάζες μορφή της και επομένως η επίδραση του τυχαίου δεν εξαλείφεται, αλλά καθίσταται δευτερεύουσα.

Μετά την αντικαπιταλιστική επανάσταση, στη μεταβατική κοινωνία προς τον κομμουνισμό η κατοχή και η διεύθυνση της παραγωγής και της εξουσίας απ' την εργατική τάξη θα αναβαθμίζουν τη συνειδητή δράση και θα περιορίζουν σαφώς το ρόλο του τυχαίου, ιδίως στη μορφή της αντίθεσης προς την κομμουνιστική αναγκαιότητα, όπως η επιβίωση και η αναζωπύρωση αστικών τάξεων και πρακτικών. Αυτά τα φαινόμενα δεν είναι ξένα, τυχαία προς την κομμουνιστική αναγκαιότητα· αποτελούν ενότητα

αντιθέτων μ' αυτήν, αφού η μεταβατική κοινωνία σαφώς τα περιορίζει, αλλά δεν τα εξαλείφει. Η ενδεχόμενη όμως υπέρμετρη αύξησή τους θα είναι ξένη και τυχαία προς τη μεταβατική κοινωνία, που απ' τη «φύση» της περιορίζει αυτά τα φαινόμενα. Θα υπάρχουν επαρκείς όροι για την πρόβλεψη και την αντιμετώπιση και πραγματικά τυχαίων περιστατικών, όπως τα περιβαλλοντικά, οι εξωτερικές επεμβάσεις στο καθεστώς, τα πάθη ηγετικών προσωπικοτήτων κ.ο.κ.

7. Αναγκαιό και τυχαίο

Αναγκαιότητα και τυχαίο αποτελούν διαλεκτική ενότητα διαχρονική. Στις ανταγωνιστικές ταξικές κοινωνίες υπερτερεί σαφώς το τυχαίο. Μετά τη σοσιαλιστική επανάσταση και την εγκαθίδρυση της μεταβατικής κοινωνίας υπερτερεί σαφώς η αναγκαιότητα και η συνειδητή βάση αυτής δράσης των μαζών. Το τυχαίο, εάν είναι εσωτερικό, συνδέεται οργανικά με τη δεδομένη αναγκαιότητα. Παραδείγματος χάρη, οι λανθασμένες αναλύσεις και εκτιμήσεις ηγετικών προσωπικοτήτων. Τυχαίο, εξωτερικό και ξένο προς τη «φύση» της αναγκαιότητας αποτελούν μια ξεχωριστή προσωπικότητα, που εμφανίζεται στον αστικοπολιτικό χώρο, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας, όπου εγκαθιδρύεται το επαναστατικό καθεστώς, ακόμη και μια περιβαλλοντική καταστροφή.

Το τυχαίο επιδρά αρνητικά ή θετικά στην εμφάνιση και στην εξέλιξη μιας αναγκαιότητας. Υπάρχουν ρεύματα σκέψης που αρνούνται είτε την ύπαρξη του τυχαίου είτε της αναγκαιότητας στο ιστορικό γίγνεσθαι. Ο Φ. Ένγκελς άσκησε δριμύεια κριτική στη θέση των μεταφυσικών υλιστών, που θεωρούσαν ότι αναγκαιότητα και τυχαίο αλληλοαποκλείονται, αλλά και στην άποψη του μηχανιστικού ντετερμινισμού, που αρνείται την ύπαρξη του τυχαίου και χαρακτηρίζει όλα χωρίς εξαίρεση τα φαινόμενα ως αναγκαία, συγχέοντας την αναγκαιότητα που κάθε φαινόμενο έχει με την αναγκαιότητά του σε σχέση με άλλο φαινόμενο.

Η σχέση όμως ενός φαινομένου με

άλλο δεν είναι μονοσήμαντη. Είναι είτε τυχαία είτε αναγκαία. Στον αντίποδα τοποθετείται το ρεύμα του ιντερεμινισμού, που προσβεύει ότι η ιστορία είναι κατά βάση συρροή τυχαίων συμβάντων (Carr, 2015). Αυτή η άποψη επικαλείται γνωστά τυχαία γεγονότα που επέδρασαν καταλυτικά στην ιστορική εξέλιξη, όπως: ότι η αιτία για την ήττα στο Άκτιο ήταν η «μύτη της Κλεοπάτρας», δηλαδή η γοητεία που ασκούσε η Κλεοπάτρα στον Αντώνιο, ότι για την επικράτηση του σταλινισμού στην ΕΣΣΔ υπήρξε καθοριστικός ο πρόωρος θάνατος του Λένιν κ.ά. Η αστική ιδεολογία μηδενίζει κάθε έννοια αιτιοκρατικής ερμηνείας και προόδου στην κοινωνία υπέρ μιας απροσδιόριστης και τυχαίας ελεύθερης βούλησης, ώστε να απαξιώνει ως φαταλισμό και τελεολογισμό την αντίληψη για την αντικειμενική αναγκαιότητα υπέρβασης του καπιταλισμού ως όρου απαλλαγής της κοινωνίας απ' τα δεινά που αυτός επισωρεύει παρά την αλματώδη ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας. Ο ιστορικός υλισμός αποδέχεται την οντότητα του τυχαίου, το συνενώνει και το αντιθέτει στην αναγκαιότητα ως ενιαία αντιθετική κατηγορία και ερευνά συγκεκριμένα την παρέμβασή του στο ιστορικό γίνεσθαι. Ο ίδιος ο Μαρξ τόνιζε ότι η παγκόσμια ιστορία θα είχε πολύ μυστικιστικό χαρακτήρα, αν δεν άφηνε κανένα περιθώριο στο ρόλο του τυχαίου. Στο τυχαίο μάλιστα συμπεριλάμβανε το χαρακτήρα όσων βρίσκονται επικεφαλής ενός κινήματος. Το τυχαίο υπό ορισμένους όρους μετατρέπεται στο αντίθετό του, γίνεται αναγκαίο. Η εμφάνιση μιας χαρισματικής προσωπικότητας, όπως ο Λένιν, σε εποχή επαναστατικού αναβρασμού στη Ρωσία είναι τυχαίο γεγονός. Η ηγετική του όμως παρουσία στο επαναστατικό κίνημα τον καθιστά οργανικό στοιχείο της επαναστατικής αναγκαιότητας.

Ο ρόλος του τυχαίου σε μian ιστορική συγκυρία πρέπει να εξετάζεται συγκεκριμένα σε συνάφεια με το σύνολο των βασικών ιστορικών παραγόντων. Ο μικρός ή ο μεγάλος ρόλος, η θετική ή η αρνητική επίδρασή του στα κοινωνικά δρώμενα είναι ζητούμενο. Η απολυτοποίησή του

πάντως στην ιστορική ανάλυση είναι επισημολογικά αβάσιμη. Εκτός απ' τη γοητεία της Κλεοπάτρας, η έκβαση της ναυμαχίας του Ακτίου δεν επηρεάστηκε απ' το συσχετισμό στρατιωτικών δυνάμεων, τον οπλισμό, τη στρατηγική, τη μαχητικότητα και το ηθικό των αντιπάλων; Επιπλέον, ασφαλώς ο θάνατος του Λένιν επέδρασε καθοριστικά στην πορεία της ΕΣΣΔ. Δεν πρέπει όμως να νοείται μονοσήμαντα, αλλά στο πλαίσιο και σε συνάρτηση των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί: επέμβαση των ιμπεριαλιστών, τετράχρονο καταστροφικός πόλεμος, εξόντωση της γενιάς της επανάστασης, ριζικές διαφωνίες για την πορεία της οικονομίας αλλά και τη λειτουργία του κόμματος, συντριπτική πλειοψηφία της αγροτιάς, ιμπεριαλιστική περικύκλωση, αυτονόμηση της γραφειοκρατίας υπό την ηγεσία του Στάλιν.

8. Αναγκαιότητα – Ελευθερία

Στην έννοια της αναγκαιότητας αντιπαράθεται και η ελευθερία της βούλησης, όπως την εννοεί η αστική φιλοσοφία. Η αστική σκέψη ως υποκειμενικός ιδεαλισμός θεωρεί την ελευθερία ανεξάρτητη απ' τις ιστορικές συνθήκες, ενώ η βουλησιαρχία την ερμηνεύει ως αυτοκαθορισμό· στον Καντ (Kant), τέλος, αναγκαιότητα και ελευθερία αποτελούν αντινομία της συνείδησης (όπως και άλλα ζεύγη αντιθετικών εννοιών) και όχι αντανάκλαση της αντικειμενικότητας των πραγμάτων. Στον αντίποδα τοποθετείται ο φαταλισμός, ιδεαλιστικός ή υλιστικός, που θεωρεί, αντίστοιχα, τις ανθρώπινες πράξεις προκαθορισμένες απ' το ανώτερο (κισμέτ) ή απ' την αντικειμενική πραγματικότητα (μηχανιστικός υλισμός).

Ο ιστορικός υλισμός συγκροτήθηκε ως επιστήμη και συγκρότησε τις θεμελιώδεις έννοιές του με το νόμο της ενότητας αντιθέτων, που κυριαχεί στην αντικειμενική πραγματικότητα (φύση-κοινωνία). Και στην καθημερινή ζωή συνειδητοποιείται ο άνθρωπος, αποφασίζει για τη ζωή του, σε συνθήκες όμως που δεν διαλέγει ο ίδιος, αλλά που υπάρχουν ανεξάρτητα απ' τη θέληση και

τον υποχρεώνουν να κινηθεί εντός των ορίων τους. Αυτή την αντιθετική σχέση την προσδιορίζει με ακρίβεια ο Μαρξ (1978β): «Οι άνθρωποι δημιουργούν την ίδια τους την ιστορία, τη δημιουργούν όμως όχι όπως τους αρέσει, όχι μέσα σε συνθήκες που οι ίδιοι διαλέγουν, μα μέσα σε συνθήκες που υπάρχουν άμεσα, που είναι δοσμένες και που κληροδοτήθηκαν απ' το παρελθόν».

Τη σύνδεση ελευθερίας-αναγκαιότητας πραγματοποίησε ο Χέγκελ. Για τον Χέγκελ η ελευθερία συνίσταται στην κατανόηση και στη γνώση της αναγκαιότητας, στη σφαίρα όμως της συνείδησης. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεώρησαν ότι δεν αρκεί η συνείδηση μόνο της ελευθερίας (συνειδητοποιημένη αναγκαιότητα), αλλά απαιτείται και η δυνατότητα πρακτικής υλοποίησής της με τη δράση του ανθρώπου. Με αυτό τον τρόπο συγκροτήθηκε η υλιστική αντίληψη για τη σχέση ελευθερίας-αναγκαιότητας.

«Ελευθερία της βούλησης δεν σημαίνει λοιπόν τίποτ' άλλο έξω από την ικανότητα να μπορούμε να αποφασίζουμε με γνώση των πραγμάτων. Όσο λοιπόν πιο ελεύθερη είναι η κρίση ενός ανθρώπου σχετικά με ένα ορισμένο ζήτημα, τόσο πιο μεγάλη είναι η αναγκαιότητα που χαρακτηρίζει το περιεχόμενο αυτής της κρίσης – ενώ η αβεβαιότητα που στηρίζεται στην άγνοια και που εκλέγει φαινομενικά αυθόρμητα ανάμεσα σε πολλές, αλλά διαφορετικές και αντιφατικές δυνατότητες, μιαν απόφαση, εκδηλώνει μ' αυτόν τον τρόπο μόνο την ανελευθερία της, την υποταγή της στο αντικείμενο το οποίο ίσα ίσα όφειλε να υποτάξει».

(Ένγκελς, 1963)

Στο γνωστό απόσπασμα του Φ. Ένγκελς απ' το *Αντι-Ντύρινγκ*, σαφέστερα στη δεύτερη ημιπερίοδο όπου γίνεται λόγος για την απόφαση, η οποία στηρίζεται στην άγνοια της αναγκαιότητας, ορίζεται ότι αυτή οδηγεί στην υποταγή στο «αντικείμενο» που όφειλε να υποτάξει, δηλαδή στην εμμονή σε μια κατώτερη κοινωνική πραγματικότητα· εννοεί-

ται, εξ αντιθέτου, ότι η απόφαση και η κοινωνική πρακτική που εδράζεται στην ελευθερία-γνώση της αναγκαιότητας οδηγεί στη χειραφέτηση απ' το «αντικείμενο», δηλαδή στην ανάβαση με την ταξική πάλη σε μιαν ανώτερη κοινωνική πραγματικότητα, που ολοκληρώνεται με το άλμα της ανθρωπότητας «από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας», στην κομμουνιστική κοινωνία, όταν οι συνθήκες θα επιτρέπουν τη γνώση της αναγκαιότητας σε ύψιστο σημείο.

9. Το ζήτημα του αναπόφευκτου

Εγείρονται ερωτήματα και αμφιβολίες για την αναπόφευκτη πραγματοποίηση της αναγκαιότητας. Η αναγκαιότητα εννοείται ως αντικειμενική πραγματικότητα που υπάρχει, είναι δομημένη και λειτουργεί ανεξάρτητα απ' τη θέληση των ανθρώπων, που δεν διαλέγουν αυτή την κληρονομημένη απ' το παρελθόν αντικειμενική κατάσταση. Οι άνθρωποι, αυτονόητα, δεν διαλέγουν την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά, εννοείται, ούτε και το χαρακτήρα της, τις κυρίαρχες δηλαδή και επαναλαμβανόμενες κοινωνικές σχέσεις που καθορίζουν τη δομή και τη λειτουργία της κοινωνίας και οι οποίες δεν μπορούν να αλλάξουν, και πολύ περισσότερο να ανατραπούν, σύμφωνα με την αυθαίρετη θέληση των ανθρώπων, αφού αλλάζουν σύμφωνα με τον αντικειμενικό χαρακτήρα τους. Επί παραδείγματι, οι καπιταλιστές, παρά τα μέτρα αντιρρόπησης, αδυνατούν να εξαλείψουν το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης και την πτωτική τάση του κέρδους, γιατί είναι φαινόμενα σύμφυτα στον καπιταλισμό. Απλώς, σε ορισμένες συνθήκες, παροδικά όμως, μπορούν να περιορίζουν παρόμοια φαινόμενα. Απ' την αντίθετη πλευρά, η εργατική τάξη δεν δύναται να εξαλείψει την υπεραξία ενεργοποιώντας τα λογικά και ανθρωπιστικά αντανεκλαστικά των καπιταλιστών, αφού η υπεραξία είναι εγγενής και θεμελιώδης ταξική σχέση στον καπιταλισμό. Μπορεί να καταργηθεί μόνο με την επαναστατική ανατροπή

του καπιταλισμού. Η έννοια λοιπόν του αναπόφευκτου αναφέρεται στην αντικειμενική κοινωνική πραγματικότητα και στους νόμους της, που αναπόφευκτα μεταβάλλεται και, κυρίως, ανατρέπεται σύμφωνα με τους όρους και τον αντικειμενικό χαρακτήρα της και όχι ανεξαρτήτως αυτών (βουλσισαρχία). Οι εργάτες μπορούν να ανατρέψουν την καπιταλιστική πραγματικότητα, αν το θελήσουν (οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους), αλλά και αν συνειδητοποιήσουν τους αναγκαίους όρους (επανάσταση) αυτής της ανατροπής (η ελευθερία ως γνωση της αναγκαιότητας).

Η αναγκαιότητα όμως, νοούμενη ως η αναπόφευκτη ανώτερη κοινωνική πρόοδος, περιορίζει την επίδραση του τυχαίου, της ελευθερίας της επιλογής, των αντιδρώντων εν γένει παραγόντων στην «επιτάχυνση ή επιβράδυνση» απλώς της εξέλιξης και αποκλείει έτσι το οριστικό έστω ενδεχόμενο αποτροπής της προοδευτικής εξέλιξης ή της σοβαρής τροποποίησής της. Η θέση του Μαρξ για τη «φυσικοϊστορική» εξέλιξη της κοινωνίας περιορίζεται σαφώς από διατυπώσεις όπως: «Η κοινωνία δεν μπορεί να πηδήσει τις φυσικές φάσεις της ανάπτυξης, ούτε να αντικαταστήσει αυτές τις φάσεις με διατάγματα. Μπορεί όμως να περιορίσει και να απαλύνει τις ωδίνες του τοκετού». Φράσεις όπως αυτή, που δεν αρνούνται την αντεπίδραση της κοινωνίας στη νομοτελειακή εξέλιξη, αντικαθίστανται στα σοβιετικά εγχειρίδια από διατυπώσεις μηχανιστικού ντετερμινισμού, που μονοσήμαντα απολυτοποιούν τον καθορισμό της θέλησης και της συνείδησης των ανθρώπων απ' τους κοινωνικούς νόμους, χωρίς δυνατότητα αντεπίδρασης, όπως αναγνωρίζει ο Μαρξ. Η ταύτιση των κοινωνικών νόμων με τους φυσικούς νόμους (φυσικοϊστορική εξέλιξη της κοινωνίας) εδράζεται στην αντικειμενική πραγματικότητα των ανταγωνιστικών τάξεων στον καπιταλισμό και στη βεβαιότητα-πρόβλεψη ότι η εργατική τάξη υπό την αφόρητη πίεση του εκμεταλλευτικού καθεστώτος «αναπόφευκτα» από καθ' εαυτήν θα μετεξεληκθεί σε τάξη δι' εαυτήν, θα συνειδητο-

ποιήσει ότι το ταξικό συμφέρον της θα ικανοποιηθεί με την ανατροπή του καπιταλισμού και θα την πραγματοποιήσει.

Ωστόσο, η συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης είναι αναγκαίος όρος για την επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού, δεν είναι όμως αναγκαία με την έννοια της αναπόφευκτης εξέλιξης ή, έστω, τα επιστημονικά μας όπλα δεν είναι επαρκώς εξελιγμένα για να την τεκμηριώσουν. Στην τάση χειραφέτησης της εργατικής τάξης αντιδρά η εγγενής σ' αυτήν τάση υποταγής, που απορρέει απ' την κοινωνική θέση του εργάτη, απ' την εξάρτηση δηλαδή της επιβίωσής του απ' το κεφάλαιο, στην οποία αντιτίθεται η επίσης αυθόρμητη, κατ' αρχάς, ταξική συνείδηση που ανυψώνεται και ολοκληρώνεται με την ταξική πάλη και τη συνδρομή της πρωτοπορίας.

Τη συνειδητοποίηση του εργάτη παρεμποδίζει και η λυσσαλέα αντίδραση της αστικής τάξης, με κατασταλτικά και ιδεολογικά όπλα, η οποία παρά την πολύπλευρη κρίση της έχει κατά πολύ περιορίσει το επαναστατικό ανατρεπτικό κίνημα. Στην κοινωνική αναγκαιότητα δεν αντιπαρατίθεται μόνον η άρχουσα τάξη, επειδή είναι ανατρεπτική για τα συμφέροντά της, αλλά και σημαντικό, πλειοψηφικό συχνά, τμήμα της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων που ηγεμονεύεται απ' την ιδεολογία και την πολιτική της άρχουσας τάξης, ενώ ένα συνεχώς ανερχόμενο τμήμα των λαϊκών τάξεων, που είναι έντονα δυσαρεστημένο απ' τη διακυβέρνηση των ποικίλων αστικών κομμάτων, δυσπιστεί για την εναλλακτική δυνατότητα και αδρανοποιείται. Αλλά η αλλαγή δεν δύναται στην καπιταλιστική κοινωνία να πραγματοποιηθεί ως αυθόρμητη δύναμη, αντίθετη συχνά με τους σκοπούς και τη θέληση της πλειοψηφίας των ανθρώπων, αφού η μετάβαση μόνον από τον ένα στον άλλο εκμεταλλευτικό σχηματισμό πραγματοποιούνταν κυρίως με συμβιβασμούς και όχι με πάλη των βασικών τάξεων. Αντίθετα, η ανατροπή της εκμεταλλευτικής αστικής τάξης απ' την εκμεταλλευόμενη εργατική τάξη και η εξάλειψή της ως τάξης μόνο με οξυτάτη

συνειδητή ταξική πάλη και επιστημονική τεκμηρίωση της εναλλακτικής κοινωνίας μπορούν να πραγματοποιηθούν.

10. Ο νόμος-τάση

Η απογοήτευση και η παθητικοποίηση ευρύτερων μαζών, που δεν υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους, ενώ τα καταλύει η αντιδραστική εξέλιξη, που συμμαχούν, ορισμένα απ' αυτά, από άγνοια και ανασφάλεια με την αστική τάξη παρά τα συμφέροντά τους, η σχετική αυτοτέλεια της συνείδησης, το πλήθος των τυχαίων παραγόντων, η πρόβλεψη του Μαρξ στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο για τη δυνατότητα αμοιβαίας συντριβής των αντιμαχόμενων τάξεων, η πιθανότητα ενός πυρηνικού πολέμου στη σύγχρονη εποχή, η πολυπλοκότητα των συνθηκών δεν συνηγορούν υπέρ μιας φυσικοϊστορικής εξέλιξης, αλλά υπέρ του νόμου-τάσης ως κυρίαρχου αντικειμενικού και γνωσιολογικού όρου. Ο νόμος-τάση κυριαρχεί έναντι του ντετερμινισμού του φυσικοϊστορικού νόμου, όχι μόνο ως μορφή της αντικειμενικά αναγκαίας εξέλιξης, που έχει μεγάλη πιθανότητα, αλλά όχι και απόλυτη βεβαιότητα πραγματοποίησης, σε αντίθεση με την απόλυτη βεβαιότητα του ντετερμινιστικού νόμου. Η ισχύς του αφορά και στην περίπτωση των αναπόφευκτων όρων μιας εξέλιξης, όπως η αναγκαιότητα ανατροπής του καπιτα-

λισμού ως όρος για την κατάργηση του νόμου της υπεραξίας ή της πτωτικής τάσης του κέρδους. Διότι ο αναπόφευκτος όρος μιας εξέλιξης είναι αναπόφευκτος για να υπάρξει αυτή η εξέλιξη, δεν καθιστά όμως αναπόφευκτη την εξέλιξη αυτή.

Η επανάσταση είναι μεν αναπόφευκτος όρος για την ανατροπή του καπιταλισμού· παρά την αναγκαιότητά της όμως, είναι πολύ πιθανή, αλλά όχι απόλυτα βέβαιη η πραγματοποίησή της, άρα δεν είναι απόλυτα βέβαιη και η ανατροπή του καπιταλισμού, αφού εξαρτάται απ' την πραγματοποίηση και την τελική νίκη της επανάστασης.

Στο Κεφάλαιο ο Μαρξ παραμένει ακόμη γοητευμένος απ' την έννοια του φυσικού νόμου κίνησης της κοινωνίας, που δρα και επιβάλλεται με «σιδερένια αναγκαιότητα» (Μαρξ, 1978γ). Δεν ανάγει όμως συνολικά τη συμπεριφορά της κοινωνίας στην κοινωνική αναγκαιότητα, αναγνωρίζει τη δυνατότητα αντεπίδρασης, όπως και την υπευθυνότητα των ατόμων (ελευθερία) για τις κοινωνικές συνθήκες, αν και τα άτομα παραμένουν προϊόν των κοινωνικών συνθηκών. Μ' αυτό τον τρόπο οδηγείται στη διατύπωση του νόμου-τάσης (Μπενσαϊντ, 2013). Σε αντιδιαστολή με την αριστοτελική άρνηση των αντιφατικών κρίσεων που καθόρισε και την αστική φιλοσοφία και επιστήμη, ο ιστορικός υλισμός συνθέτει στις θεμελιώδεις έννοιές του τα αντίθετα ως αντανάκλαση της αντιφατικής πραγματικότητας. Συνθέτει την έννοια της κοινωνικής αναγκαιότητας-νόμου με το τυχαίο και οδηγείται στη διατύπωση του κοινωνικού νόμου ως τάσης. Η αναγκαιότητα δρα ως κυρίαρχη δυνατότητα-τάση ανάπτυξης της κοινωνίας σε ορισμένες ιστορικές συνθήκες, χωρίς να προκαθορίζει την εμφάνιση και τη χαρακτηριστή της πληθώρας των εξωτερικών προς αυτήν τυχαίων γεγονότων· παραδείγματος χάριν, η εισβολή των βαρβαρικών φύλων στη Ρωμαϊκή δουλκτοκρατική Αυτοκρατορία και η συμβολή της στην κατάρυσή της και στην κατάρυση της δουλκτοκρασίας. Όπως δεν προκαθορίζει απόλυτα και τις ταξικές αντιθέσεις

και την πάλη τους, που είναι μεν αναγκαία και αναπόφευκτη συνάρτηση των ταξικών κοινωνιών, αλλά που η μορφή, η έντασή τους, ακόμη και η έκβασή τους εξαρτώνται και από «εσωτερικού» τύπου τυχαίο, όπως η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας των ηγετικών προσωπικοτήτων της ταξικής πάλης, στοιχείο που ο Μαρξ θεωρούσε ως χαρακτηριστική μορφή του τυχαίου (Carr, 2015).

Μέσω τυχαίων γεγονότων, εξωτερικών αλλά και εσωτερικών, όπως η επίδραση των κλιματολογικών συνθηκών στην αγροτική παραγωγή, η ανακάλυψη μεγάλων κοιτασμάτων ορυκτών, αλλά και η αστικοποίηση ενός σοσιαλρεφορμιστικού κόμματος ή και το αντίστροφο, λειτουργούν και εξελίσσονται οι οικονομικοί νόμοι της καπιταλιστικής κοινωνίας. Μέσω πληθώρας τυχαίων γεγονότων γίνεται πραγματικότητα η αναγκαιότητα-κυρίαρχη δυνατότητα του νέου και ανώτερου κοινωνικού σχηματισμού, που αντικαθιστά τον προηγούμενο και κατώτερο. Με το νόμο-τάση και τη διαλεκτική ενσωμάτωση σ' αυτόν του τυχαίου, ως ανεξάρτητου και όχι προκαθορισμένου απ' το νόμο παράγοντα, υπερβαίνεται ο μηχανιστικός ντετερμινισμός, που εξισώνει δογματικά την αιτιότητα απ' την οποία καθορίζεται και το τυχαίο με την αναγκαιότητα, απ' την οποία δεν καθορίζεται το τυχαίο, αφού όλα τα φαινόμενα είναι αιτιατά καθορισμένα, όχι όμως και αναγκαία. Ο μηχανιστικός ντετερμινισμός μ' αυτό τον τρόπο αρνείται το τυχαίο και κατά συνέπεια καταλήγει σε μια μοιρολατρική αντίληψη ότι όλα στον κόσμο είναι προκαθορισμένα (φαταλισμός), ότι όλα συμβαίνουν κατ' ανάγκην, αναπόφευκτα, ότι ο άνθρωπος αναπόφευκτα οδηγείται απ' το αόρατο χέρι της αναγκαιότητας, αντίληψη που λογικά καταλήγει στον θεϊκό προκαθορισμό (τελεολογία), μεσιανισμό και εσχατολογία, την οποία αστοί διανοητές αποδίδουν στο μαρξισμό, λόγω της επιστημονικά αιτιολογημένης πρόβλεψης της αναγκαίας κομμουνιστικής κοινωνίας.

11. Κριτική του Λ. Άλτουσέρ στο τυχαίο

Μορφή μηχανιστικού υλισμού αποτελεί και ο «μαρξιστικός» στρουκτουραλισμός με δημιουργό τον Λουί Άλτουσέρ (1978), που ασκεί και σήμερα σημαντική επίδραση στην αριστερή διανόηση. Ο Άλτουσέρ δέχεται τη θέση των Μαρξ-Ένγκελς για τον καθοριστικό ρόλο της οικονομίας σε τελευταία μόνο ανάλυση και τη σχετική αυτοτέλεια του εποικοδομήματος, που καθορίζεται και από δικές του εσωτερικές αιτίες και άλλες εξωτερικές, πλην της οικονομίας, όπως αναπτύσσονται χαρακτηριστικά στα ιστορικά έργα του Μαρξ και στο περίφημο γράμμα του Φ. Ένγκελς στον Ε. Μπλοχ, που μεγάλο τμήμα του παραθέτει ο Άλτουσέρ στο *Για τον Μαρξ (Pour Marx)*.

Παρά την αποδοχή αυτή, ρέπει προς τον μηχανιστικό υλισμό αρνούμενος το ρόλο της τυχειότητας σε σχέση με την καθορίζουσα οικονομική βάση, τη σχετική αυτονομία του εποικοδομήματος, τις επιβιώσεις (στη μορφή τουλάχιστον και στην ποσότητά τους) ενός κατώτερου κοινωνικού σχηματισμού σ' έναν διάδοχο ανώτερο σχηματισμό, όπως συνέβη στην Επανάσταση του 1917. Ψέγει τον Ένγκελς, γιατί υποστηρίζει ότι η οικονομική κίνηση ανοίγει το δρόμο ως αναγκαιότητα μέσα από πλήθος τυχειοτήτων και ατομικών βουλήσεων, που συγκροτούνται από ένα πλήθος ιδιαίτερων όρων ύπαρξης μη αναγώγιμων προφανώς στην οικονομία, δηλαδή ως νόμο-τάση. Επιπλέον, θεωρεί ότι η ιστορία εξελίσσεται χωρίς υποκείμενο και ότι τα δρώντα τμήματα των τάξεων, οι πολιτικές δυνάμεις, τα άτομα είναι απλώς «φορείς» των οικονομικών δομών, χωρίς τη δυνατότητα αντεπίδρασης, θετικής ή αρνητικής, βάσει της ιδιαιτερότητας και της σχετικής αυτονομίας τους, στην πραγματοποιήση της αναγκαιότητας της κομμουνιστικής κοινωνίας. Θεωρεί ψευδοπρόβλημα τη θέση του Ένγκελς ότι η οικονομική αναγκαιότητα κινείται μέσα από ένα πλήθος τυχειοτήτων και ατομικών βουλήσεων, υποστηρίζοντας ότι αυτή η θέση κινείται εκτός της ιστορικής

θεωρίας του Μαρξ και των βασικών εννοιών της: της βάσης και του εποικοδομήματος. Ωστόσο, ο Αλτουσέρ της ύστερης περιόδου υιοθετεί μια διαμετρικά αντίθετη θέση, τη θέση του «αστάθμητου υλισμού» ή του «υλισμού της συνάντησης». Σύμφωνα μ' αυτήν, ο καπιταλισμός και οι νόμοι-τάσεις του γεννήθηκαν από μια συνάντηση τυχαία, που μπορούσε να μη λάβει χώρα, του ανθρώπου των σκούδων (χρηματική συσσώρευση – τεχνική συσσώρευση) και του προλετάριου που στερείται τα πάντα, πλην της εργασιακής του δύναμης (συσσώρευση παραγωγών) (Αλτουσέρ, 1994).

12. Στατική και δυναμική τάση

Η ενότητα και αντίθεση αναγκαίου και τυχαίου, κυρίως με την ταξική έννοια της αρνητικής στάσης μεγάλων τμημάτων και των υποτελών τάξεων, λόγω συντηρητικών παραδοσιακών αντιλήψεων και της καθιερωμένης πρακτικής των ατομικών λύσεων, στην πραγματοποίηση της αντικειμενικά αναγκαίας κομμουνιστικής κοινωνίας, αλλά και η λυσσαλέα, βέβαια, αντίδραση της άρχουσας τάξης ως οργανικού τμήματος της βασικής αντίθεσης καθιστούν την κομμουνιστική αναγκαιότητα κυρίαρχη αλλά «στατική» τάση-δυνατότητα, που εξελίσσεται μέσα από πλέγμα τυχαίων και αντίπαλων δράσεων. Όσο λόγω των αντιδράσεων δεν μετατρέπεται σε πραγματικότητα, αποτελεί στατική νομοτέλεια, που εξελίσσεται αλλά και αναστέλλεται από πλήθος παραγόντων συνειδητών και τυχαίων, θετικών ή και αρνητικών προς αυτήν. Το ότι ο καπιταλισμός σε πέντε περίπου αιώνες ζωής δεν έχει ανατραπεί δεν συνεπάγεται το «τέλος της ιστορίας» κατά τον Φουκουγιάμα (Fukuyama), ότι δηλαδή ο καπιταλισμός είναι η αιώνια και «φυσική» (φυσιοκράτες) για τον άνθρωπο κοινωνία. Η ιστορία αποδεικνύει ότι στη μεγάλη κίνησή της δεν είναι στατική, αλλά δυναμική· ότι ο κατώτερος κοινωνικός σχηματισμός αντικαθίσταται απ' τον ανώτερο σχηματισμό, που λύνει τη βασική αντίφαση του κατώτερου.

Με βάση την εμπειρική γνώση της

ιστορικής κίνησης είναι δυνατό το συμπέρασμα ότι ο κομμουνισμός αναπόφευκτα θα πραγματοποιηθεί, ως ιστορική αναγκαιότητα με τη μορφή κυρίαρχης τάσης-δυνατότητας. Την εμπειρική αυτή γνώση επικουρεί η επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού στη Ρωσία ιδίως, παρά τον εκφυλισμό της, αλλά και σε άλλες κοινωνίες, και η πραγματοποίηση ριζικών αλλαγών στη μετάβαση προς την κομμουνιστική κοινωνία, η αυθόρμητη εμφάνιση στοιχείων του κομμουνισμού στον καπιταλισμό, όπως η αχρήματη λειτουργία στο διαδίκτυο κ.ά. Επιπλέον, υπέρ της αναγκαίας ανατροπής του καπιταλισμού συνηγορεί και η άκρως στο σύγχρονο στάδιο οξυμένο αντίφαση των υπερκοινωνικοποιούμενων-διεθνοποιούμενων παραγωγικών δυνάμεων και μιας διαρκώς συγκεντροποιούμενης και αντιδραστικοποιούμενης καπιταλιστικής ολιγαρχίας, που εκτός της υπερεκμετάλλευσης της ανθρώπινης εργασίας οδηγεί την ανθρωπότητα στο χείλος της παγκόσμιας πυρηνικής σύρραξης, αλλά και της οικολογικής καταστροφής. Το ζοφερό παρόν και μέλλον δημιουργεί σχεδόν τη βεβαιότητα (αναγκαιότητα) επικράτησης της χειραφετητικής τάσης στην εργατική συνείδηση, χωρίς όμως να αποτελεί βεβαιότητα φυσικού νόμου.

13. Επίλογος

Η προλεταριακή επανάσταση, η ηγεμονία της εργατικής τάξης σ' αυτήν, η πραγματοποίηση του κομμουνισμού έχουν ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της αναπόφευκτης αναγκαιότητάς τους. Η αναγκαιότητά τους όμως δεν έχει την απολυτότητα φυσικών νόμων, που στις ίδιες συνθήκες παράγουν τα ίδια αποτελέσματα. Αν υπάρξουν οι προβλεπόμενες απ' τον ιστορικό υλισμό προϋποθέσεις, αντικειμενικές και υποκειμενικές, δεν εκρήγνυται πάντοτε επανάσταση, αν εκραγεί δεν είναι βέβαιο ότι θα νικήσει, αλλά, ακόμη κι αν νικήσει στην αποφασιστική αναμέτρηση για την κρατική εξουσία, δεν είναι βέβαιο ότι θα οικοδομήσει την κομμουνιστική κοινωνία. Η

αρνητική εμπειρία των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού» είναι εύγλωττη. Η θέση του Φ. Ένγκελς ότι η οικονομική κίνηση ανοίγει το δρόμο της ως αναγκαιότητα-τάση μέσα από πλήθος τυχαιοτήτων και ατομικών βουλήσεων είναι μια εμπειρική μάλλον παρά αιτιοκρατική ανάλυση. Η εμπειρική αυτή απόδειξη όμως, παρά την αναμφισβήτητη εγκυρότητά της, δεν αποδεικνύει γιατί η κίνηση της οικονομικής αναγκαιότητας πραγματοποιείται μ' αυτό τον τρόπο. Αλλά και ο Λ. Αλτουσέρ, που ψέγει τον Φ. Ένγκελς για το επιστημολογικό κενό της θέσης του, καταλήγει στον μηχανιστικό υλισμό και στη θετικιστική ανάγνωση του μαρξισμού, διασπώντας την κατηγορία αναγκαιότητα-τυχαίο στην πραγματικότητα και στη γνωσιολογία.

Η αντιθετική συγκρότηση του ιστορικού υλισμού απ' την υλιστική διαλεκτική και τις κοινωνικές επιστήμες, η παραδοχή του τυχαίου, του καθορισμού, σε τελευταία ανάλυση, της βούλησης, των αξιών, του ταξικού χαρακτήρα της ανάλυσης κ.ά. δεν επιτρέπουν τη μετατροπή του ιστορικού υλισμού σε φυσικού, θετικού τύπου επιστήμη. Αυτή η διαφο-

ροποίηση δεν αναιρεί την επιστημονικότητα του ιστορικού υλισμού, αλλά τον συγκροτεί σε επιστήμη άλλου τύπου. Με τον ιδιαίτερο εξοπλισμό του ο ιστορικός υλισμός συλλαμβάνει την ενότητα αντιθέτων, τη σχέση όλου και μέρους, φαινομένου και ουσίας, αφηρημένου και συγκεκριμένου, κοινωνικού νόμου και πλήθους τυχαίων σε αντιδιαστολή με τις αστικές επιστήμες της κοινωνίας, που περιορίζονται στο επιμέρους, στο εμπειρικό, στο ταυτολογικό. Οστόσο, διαστρεβλώνεται και δυσφημείται ο ιστορικός υλισμός όταν με τους νόμους και τις κατηγορίες του ερμηνεύεται δογματικά και σχηματικά η πραγματικότητα, χωρίς ενδελεχή και συγκεκριμένη μελέτη των φαινομένων καθ' εαυτά. Όσο οξύνεται η ταξική πάλη και μεταβάλλονται οι αντικειμενικές συνθήκες, καθίσταται πιο αναγκαία η βαθύτερη μελέτη του ιστορικού υλισμού, αλλά και η ανάπτυξη των γνωστικών εργαλείων του, ώστε να γίνεται επαρκέστερος στη μελέτη των σύγχρονων και περίπλοκων φαινομένων και πειστικότερος στην προβολή των θέσεών του στην κοινωνία, στο επίπεδο που απαιτεί η όξυνση των αντιθέσεων και της ταξικής πάλης. **Τ**

b

Αλτουσέρ, Λ. (1977), *Θέσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο.
Αλτουσέρ, Λ. (1978), *Για τον Μαρξ*, Αθήνα, Γράμματα.
Αλτουσέρ, Λ. (1994), *Φιλοσοφικά*, Αθήνα, Ο Πολίτης.
Άντερσον, Π. (1994), *Θεωρίες για το τέλος της ιστορίας*, Αθήνα, Στάχυ.
Βαζιούλιν, Β. (2013), *Η λογική της ιστορίας*, Αθήνα, ΚΨΜ.
Γκιούρας, Θ. (2012), *Ελευθερία και ιστορία*, Αθήνα, ΚΨΜ.
Carr, E.H. (2015), *Τι είναι ιστορία*, Αθήνα, Πατάκης.
Ένγκελς, Φ. (1963), *ΑντιΝτύρινγκ*, Αθήνα, Αναγνωστίδης.
Λένιν, Β.Ι. (1986α), *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
Λένιν, Β.Ι. (1986β), *Φιλοσοφικά Τετράδια*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
Λουκάτς, Γ. (1975), *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, Αθήνα, Οδυσσεάς.
Löwy, M. (2012), «Ρ. Λούξμπουργκ: Ένας κομμουνισμός για τον 21ο αιώνα», *Ουτοπία*, τεύχ. 100.
Magdoff, H. (1985), «Υπάρχουν οικονομικοί νόμοι του σοσιαλισμού;», *Μηνιαία Επιθεώρηση*, τεύχ. 48.
Μαρξ, Κ. (1978α), *Grundrisse*, τόμ. 1, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
Μαρξ, Κ. (1978β), *18η Μπρυσμαίρ και ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης*, Αθήνα, Νέοι Στόχοι.
Μαρξ, Κ. (1978γ), *Το κεφάλαιο*, τόμ. 1, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
Μαρξ, Κ. (1985), *Αθλιότητα της φιλοσοφίας*, Αθήνα, Νέοι Στόχοι.
Μαρξ, Κ. – **Ένγκελς, Φ.** (1975), *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
Μαρξ, Κ. – **Ένγκελς, Φ.** (1979), *Η γερμανική ιδεολογία*, Αθήνα, Gutenberg.
Mclellan, D. (2014), *Ο μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, Αθήνα, Σαββάλας.
Μπαλτάς, Α. – Φουρτούνης, Γ. (1994), *Ο Λ. Αλτουσέρ και το τέλος του κλασικού μαρξισμού*, Αθήνα, Ο Πολίτης.
Μπενσαϊντ, Ν. (2010), *Μαρξ (Τρόπος χρήσης)*, Αθήνα, ΚΨΜ.
Μπενσαϊντ, Ν. (2013), *Ο Μαρξ της εποχής μας*, Αθήνα, Τόπος.
Σεβ, Λ. (1978), *Εισαγωγή στη μαρξιστική φιλοσοφία*, Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
Χάρνεκερ, Μ. (1976), *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, Αθήνα, Παπαζήσης.
Χούαρ, Ο. – Φέκνερ, Γ. (1985), *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την πολιτική*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
Χρύσης, Α. (2014), *Ο Μαρξ της Δημοκρατίας*, Αθήνα, ΚΨΜ.
Laptev, V. (1987), *Economic law*, Progress Publishers.
Marx, K. (1975), *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, International Publishers.